

PricewaterhouseCoopers AS
Risk & Quality Leader Herman Skibrek
Postboks 748 Sentrum
0106 OSLO

VÅR REFERANSE
19/3148

DERES REFERANSE

DATO
12.06.2020

Tilsynsrapport etter selskapstilsyn

1. INNLEDNING

Finanstilsynet gjennomførte stedlig tilsyn hos PricewaterhouseCoopers AS ("PwC") 7. til 25. oktober 2019, samt oppfølging i møter 14. november og 10. desember 2019. Det vises til Finanstilsynets foreløpige merknader datert 14. januar 2020 og PwC's svar på disse datert 14. februar 2020.

Tilsynet inngår i Finanstilsynets tilsynsarbeid rettet mot selskaper som reviderer foretak av allmenn interesse. Finanstilsynet skal blant annet gjennomføre kvalitetskontroll med slike revisjonsselskaper minst hvert tredje år, jf. revisorloven § 5b-2 første ledd, annet punktum. Formålet med tilsynet er å kontrollere oppfyllelsen av lovkrav revisjonsselskapet er underlagt i virksomhetsutøvelsen som revisor, og å identifisere eventuelle svakheter knyttet til revisjonsselskapets gjennomføring av revisjonsoppdrag.

Selskapets etablerte retningslinjer og rutiner er sentrale for å sikre overholdelse av revisorlovgivningen, herunder god revisjonsskikk. Finanstilsynet har under tilsynet gjennomgått utvalgte retningslinjer og rutiner i revisjonsselskapet.

Revisjonsselskapets egne kvalitetskontroller bidrar til at revisjonsselskapet selv avdekker svakheter i revisjonsutførelsen og kan følge opp disse slik at de ikke videreføres i virksomheten. Finanstilsynet gjennomgikk retningslinjer og rutiner som gjelder for revisjonsselskapets gjennomføring av kvalitetskontroll.

Finanstilsynet gjennomgikk etterlevelsen av selskapets retningslinjer og rutiner på flere områder, herunder for ivaretagelse av uavhengighet, anti-hvitvasking og kvalitetssikring av revisjonsutførelsen. Finanstilsynet testet også kvalitetskontrollen på ett av de oppdragene der selskapet selv hadde gjennomført kvalitetskontroll. Finanstilsynets gjennomgang omfattet til sammen 33 revisjonsoppdrag.

Finanstilsynet valgte ut to revisjonsoppdrag for en bredere vurdering av revisjonsutførelsen på utvalgte områder. Begge oppdragene gjelder revisjon av foretak av allmenn interesse, hvorav ett børsnotert konsern og ett ikke-børsnotert finansforetak (bank).

Finanstilsynet har som del av tilsynet, bedt om PwC's egen vurdering av om revisjon av et årsregnskap og en forenklet revisorkontroll av delårsregnskap for en angitt revisjonskunde var utført i henhold til god revisjonsskikk og revisjonsselskapets retningslinjer og rutiner. Bakgrunnen var svakheter i regnskapsinformasjon som Finanstilsynet hadde avdekket og påpekt i kontrollen av et prospekt fra foretaket. PwC's vurdering ble gjennomgått som del av tilsynet.

Tilsynet ble gjennomført som et felles tilsyn med den amerikanske tilsynsmyndigheten for revisorer (PCAOB). PCAOB foretar kontroller ut fra amerikansk lovgivning og utarbeider egen rapport etter tilsynet. I tillegg til gjennomgang av PwC's retningslinjer og rutiner, gjennomgikk PCAOB tre revisjonsoppdrag for å kontrollere etterlevelsen av amerikanske revisjonsstandarder. PCAOB's rapport offentliggjøres på nettstedet: <https://pcaobus.org/Inspections/Reports/Pages/default.aspx>.

I den grad PCAOB avdekker forhold som også kan være av betydning for etterlevelsen av norsk lovgivning, vil dette bli vurdert av Finanstilsynet.

2. SELSKAPETS ORGANISERING, RETNINGSLINJER OG RUTINER

I henhold til revisorloven § 5b-1, skal revisjonsselskaper etablere systemer for intern kvalitetskontroll. Dette innebærer et krav om at virksomheten drives forsvarlig, herunder at det etableres retningslinjer og rutiner som skal bidra til at revisjonen skjer i samsvar med revisorloven. Finanstilsynet legger til grunn at kvalitetskontrollsystemer som er i samsvar med ISQC 1, langt på vei tilfredsstillende dette lovkravet.

Finanstilsynet avdekket enkelte svakheter og mangler i revisjonsselskapets retningslinjer og rutiner eller i etterlevelsen av disse.

2.1 Uavhengighet

2.1.1 Tilleggstjenester

Revisor kan ikke utføre rådgivningstjenester eller andre tjenester til en revisjonsklient dersom arten eller omfanget av tjenestene er egnet til å påvirke eller reise tvil om revisors uavhengighet og objektivitet, jf. revisorloven § 4-5.

Før revisor påtar seg oppdrag om å yte rådgivnings- eller andre tilleggstjenester til revisjonsklienten, skal det foretas en uavhengighetsvurdering som skal dokumenteres skriftlig. Det følger av revisjonsselskapets retningslinjer at det for tjenesteleveranser til revisjonsklienter skal innhentes godkjenning fra oppdragsansvarlig revisor i forkant av tjenesteleveransen. Dette skal bidra til å sikre at det ikke utføres rådgivningstjenester som er i strid med revisorloven og revisorforskriften.

Finanstilsynet kontrollerte art og omfang av tilleggstjenester til fem revisjonsklienter, samt revisjonsselskapets dokumentasjon for forhåndsgodkjenning av tjenestene. For en av revisjonsklientene, ble det avdekket brudd på revisorlovens uavhengighetsbestemmelser.

Forhåndsgodkjenning

Det følger av revisorforskriften § 4-6 at tilleggstjenester til revisjonsklienter skal forhåndsgodkjennes av oppdragsansvarlig revisor, jf. over.

Til den aktuelle revisjonsklienten har PwC hovedsakelig levert to oppdrag med tilleggstenester i perioden 2017-2019. Det største oppdraget vedrører bistand knyttet til klientens skattemessige tilpasninger. Det foreligger dokumentasjon for at oppdragsansvarlig revisor har forhåndsgodkjent tilleggstenester begrenset opp til kr 5 880 000. PwC har imidlertid fakturert mer enn dobbelt så mye for tilleggstenester på det aktuelle oppdraget.

Det andre oppdraget gjelder granskningstenester utover revisjon. Dokumentert forhåndsgodkjenning begrenser omfanget beløpsmessig til estimert honorar på kr 300 000, men oppdraget ble totalt fakturert med ca. kr 560 000. Det medfører at det også for granskingsoppdraget ble fakturert nesten dobbelt så mye som det på forhånd var innhentet godkjenning for.

Det er Finanstilsynets vurdering at PwC har ytt tilleggstenester til revisjonsklienten med et vesentlig større omfang enn oppdragsansvarlig revisor har godkjent. Dette medfører brudd på revisorforskriften § 4--6, jf. revisorloven § 4-5.

Tilleggstenestenes omfang

Det følger av revisorforskriften § 4-4 annet ledd at "*Revisor skal ikke sette seg i en situasjon hvor samlet inntekt fra rådgivnings- eller andre tjenester over tid er betydelig i forhold til revisjonshonoraret fra den samme revisjonspliktige*". Finanstilsynets har lagt til grunn at honorar for tilleggstenester over tid ikke må overstige revisjonshonoraret. Det vises til en artikkel i Revisjon og Regnskap¹ som behandler forholdet mellom tilleggstenester og revisjonshonorar og som utdyper Finanstilsynets vurdering.

Finanstilsynet påpekte i foreløpige merknader at honoraret for tilleggstenester var betydelig høyere enn revisjonshonoraret. PwC har i sitt svar forklart at deler av honoraret for utvidede revisjonstenester feilaktig var klassifisert som tilleggstenester i noteopplysninger til klientens årsregnskap og i informasjonsgrunnlag forelagt Finanstilsynet. PwC opplyste også at et større beløp fakturert for tilleggstenester var utelatt i note opplysningen om honorar til revisor i revisjonsklientens regnskap.

Hensyntatt PwC's avklaringer, utgjør honoraret for tilleggstenester som andel av revisjonshonoraret ca 85 % i 2017, ca 130 % i 2018 og er estimert til 130 % i 2019.

PwC inngikk i juni 2018 avtale om å levere et granskingsoppdrag til klienten. På dette tidspunkt hadde PwC allerede fakturert ca. 9,8 millioner kroner for skatterådgivning, hvilket langt oversteg forhåndsgodkjent beløpsgrense. Til tross for dette ble omfanget av samlede tilleggstenester til klienten ikke vurdert som en trussel mot uavhengigheten da granskingsoppdraget ble godkjent.

Det er Finanstilsynets vurdering at PwC har levert tilleggstenester av betydelig omfang over tid til revisjonsklienten. Finanstilsynet finner det kritikkverdigg at revisor i den aktuelle situasjonen ikke holdt tilstrekkelig kontroll med at omfanget av tilleggstenester var i samsvar med revisorlovens uavhengighetsbestemmelser. Etter Finanstilsynets syn fremkommer det at informasjonsgrunnlaget revisor hadde på tidspunktene for godkjenning av oppdrag for tilleggstenester ikke ble dokumentert og tilstrekkelig avstemt. PwC's interne fullmakter for omfang av tilleggstenester ble overskredet og

¹ Angermo og Lykke, Forholdet mellom honorar for tilleggstenester og revisjonshonorar, Revisjon og Regnskap, nr. 4. 2010, s. 48-50.

kontrollen med etterlevelse av uavhengighetsregelverket sviktet. Det er Finanstilsynets konklusjon at PwC i det aktuelle tilfellet, ikke har innrettet seg i henhold til revisorforskriften § 4-4. Det foreligger brudd på revisorloven § 4-5.

Finanstilsynet har merket seg PwC's vurdering at det i den aktuelle saken ikke foreligger vesentlig misforhold mellom honorarstørrelsene og at årsaken til det høye nivået på tilleggstjenester skyldtes en spesiell enkeltstående, transaksjon hos revisjonsklienten.

Finanstilsynet tar til etterretning de tiltak PwC nå iverksetter, herunder særlig begrensninger for omfanget av tilleggstjenester til klienter, samt generelle tiltak for å bedre internkontrollen med etterlevelse av uavhengighetsregelverket. Finanstilsynet legger til grunn at tiltakene gjennomføres i løpet av 2020.

2.1.2 Rotasjon av oppdragsansvarlig revisor

Det følger av revisorloven § 5a-4 at samme oppdragsansvarlige revisor ikke kan revidere et foretak av allmenn interesse i mer enn syv år sammenhengende. For revisjon av konsernregnskap, skal det i syvårsperioden også medregnes tjenestetid som oppdragsansvarlig revisor på vesentlige datterselskaper, jf. revisorloven § 5a-4 annet ledd. Ansvar for å overholde rotasjonskravet påhviler revisjonsselskapet.

Finanstilsynets vurdering og konklusjon

Problemstillingen var aktuell for ett av de revisjonsoppdragene som Finanstilsynet gjennomgikk under det stedlige tilsynet. PwC hadde ikke fanget opp behovet for rotasjon av oppdragsansvarlig revisor for konsernregnskapet 2016, da vedkommende allerede hadde opparbeidet syv års tjenestetid på et av datterselskapene i konsernet.

I vurderingen av om datterselskapet er vesentlig, må det særlig ses hen til selskapets betydning for konsernregnskapet. I 2015 sto datterselskapet for ca. 36 % av konsernets omsetning, og ca. 16 % av eiendelene i balansen. I 2016 sto datterselskapet for 32 % av omsetningen og 22 % av eiendelene. Virksomheten i datterselskapet var etter Finanstilsynets syn uten tvil vesentlig for konsernregnskapet. I ettertid er datterselskapets økonomiske betydning i konsernet redusert.

Det er Finanstilsynets konklusjon at PwC, i det aktuelle tilfellet, ikke overholdt rotasjonsbestemmelsen i revisorloven § 5a-4. Det gjelder revisjonen av årsregnskapet for 2016, og senere reviderte årsregnskap. Finanstilsynet la til grunn i foreløpig tilsynsrapport at PwC ved første praktiske anledning måtte rotere oppdragsansvarlig revisor for den aktuelle klienten, både for morselskapet og øvrige vesentlige enheter i konsernet.

I svar til Finanstilsynet erkjenner PwC at situasjonen i 2016 ikke ble fanget opp. PwC opplyser at Finanstilsynets konklusjon tas til etterretning, og at oppdragsansvarlig revisor vil roteres med virkning for revisjonen av 2020-regnskapet, for morselskapet og samtlige øvrige selskaper i konsernet vedkommende har oppdragsansvar for. For å unngå lignende tilfeller i fremtiden, gjennomfører PwC tiltak for å øke egen oppmerksomhet mot kravet om rotasjon for revisorer med tjenestetid på vesentlige konsernenheter. PwC vil også oppdaterer sine rutiner for eksisterende klienter som er i ferd med å bli foretak av allmenn interesse, og vurdering av rotasjon for disse oppdragene.

2.2 Anti-hvitvaskingsområdet

Revisjonsselskaper og revisorer har som allmennhetens tillitsperson og gjennom innsyn og kjennskap til revisjonsklientens virksomhet en viktig rolle i bekjempelse av økonomisk kriminalitet, herunder hvitvasking og terrorfinansiering. Revisjonsselskaper og revisorer er derfor underlagt hvitvaskingsloven (rapporteringspliktig).

Finanstilsynet er klar over at selskapet har styrket anti-hvitvaskingsarbeidet, blant annet var et "Kjenn din kunde"-prosjekt igangsatt før tilsynet. Dette skal sentralisere og profesjonalisere behandlingen av kundeinformasjonen og bedre kvaliteten på og tilgjengeligheten av kundedokumentasjonen, samt bidra til å forbedre lovpålagte risikovurderinger. Oppbygging av et team med spesialkompetanse skal også støtte opp under de løpende vurderinger som gjøres av oppdragsansvarlig revisor og revisjonsteam. PwC la i tilsvaret til foreløpig tilsynsrapport frem en tidsplan for dette arbeidet.

2.2.1 Virksomhetsinnrettet risikovurdering

Hvitvaskingsloven stiller krav om at rapporteringspliktige skal identifisere og vurdere risikoen for hvitvasking og terrorfinansiering knyttet til egen virksomhet. Risikovurderingen skal ta utgangspunkt i virksomhetens art og omfang, de tjenestene som tilbys og type kunder og kundeforhold. Risikovurderingen er viktig fordi den danner grunnlaget for gjennomføringen av kundetiltak og for etablering av rutiner for å redusere de risikoene som er identifisert.

En hovedtrussel mot selskapets egen virksomhet er kunder med virksomhet innenfor hvitvaskingsutsatte sektorer. I Justis- og beredskapsdepartementets nasjonale risikovurdering, fremgår eksempelvis fiskeri, eiendomsutvikling, bygg og anlegg, olje/gass og supply som næringer identifisert med høyere risiko for hvitvasking og terrorfinansiering.

Finanstilsynet mener risikovurderingen PwC fremla ikke i tilstrekkelig grad er tilpasset den konkrete virksomheten. Risikovurderingen må ta utgangspunkt i foretakets egen virksomhet og blant annet bygges på den konkrete risikoen foretakets produkter, tjenester, kundegrupper og geografiske eksponering utgjør. Blant annet er ikke det høye antallet klienter innen høy-risikobrancher tilfredsstillende behandlet i den virksomhetsinnrettede risikovurderingen, og risikovurderingen baserer seg i for stor grad på Finanstilsynet overordnede, generelle vurdering av risikoen for hvitvasking i revisjonsbransjen.

PwC har i tilsvaret opplyst at det allerede på tilsynstidspunktet var iverksatt tiltak for å forbedre den virksomhetsinnrettede risikovurderingen.

2.2.2 Hvitvaskingsrutiner

PwC's hvitvaskingsrutiner består av internasjonale nettverksrutiner og -guidelines og nasjonale tillegg med rutiner og dokumentasjonskrav. I tillegg er rutiner innebygget i PwC's verktøy for aksept- og fortsettelsesvurderinger.

Hvitvaskingsrutinene skal redegjøre for hvordan selskapets ansatte skal gjennomføre tiltakene som er nødvendige for å behandle de identifiserte risikoene og oppfylle kravene i hvitvaskingsregelverket. Finanstilsynet mener den fragmenterte oppbygging av revisjonsselskapets

retningslinjer og rutiner på hvitvaskingsområdet gjør det vanskelig for brukerne av rutiner og retningslinjer å få en samlet oversikt.

Videre er det Finanstilsynets vurdering at rutinene fremstår som overordnet og lite operasjonelle. Gjennomgående mangler det en nærmere veiledning til innholdet i vurderingene som skal gjøres.

Rutinen mangler omtale av hva som skal gjøres for å forstå eierskaps- eller kontrollstrukturen hos kunden, jf. hvitvaskingsloven § 13 første ledd. Normalt skal hele selskapsstrukturen dokumenteres. Slike tiltak er nødvendig for å finne reelle rettighetshavere. Finanstilsynet påpeker at det ikke bare er direkte eller indirekte eierskap som kan ha betydning for hvem som er reelle rettighetshavere, men også utøvelse av kontroll på annen måte.

Rutinens punkt om PEP omtaler ikke at det må gjennomføres tilstrekkelige tiltak for å fastslå formuens og midlenes opprinnelse, jf. hvitvaskingsloven § 18. Rutinen begrenser seg til at det skal gjennomføres tiltak for å klarlegge kundeforholdets formål og tilsiktede art. De fremlagte rutinene oppfyller dermed ikke hvitvaskingslovens krav til rutiner, jf. § 8.

2.2.3 Kundeklassifisering

Det følger at hvitvaskingsloven § 9 at revisjonsselskapet skal gjennomføre kundetiltak og løpende oppfølging ut fra en risikovurdering av kunden (risikoklassifisering). Selskapet kan benytte standardiserte risikoprofiler basert på selskapets risikovurdering av ulike kundegrupper.

PwC benytter to verktøy til å dokumentere aksept- og fortsettelsesvurderinger, samt vurderinger og handlinger i henhold til hvitvaskingsregelverket.

Det foretas ingen samlet vurdering av kundens hvitvaskingsrisiko i de to verktøyene, og det fremgår ikke av dokumentasjonen hvorvidt den enkelte kunden klassifiseres med lav, normal eller høy risiko. PwC har opplyst at verktøyene tar utgangspunkt i moderat risiko. Det er videre opplyst at lav risiko kun skal brukes i nærmere definerte tilfeller, mens systemet vil angi høyere risiko og ytterligere tiltak avhengig av opplysningene som legges inn.

Finanstilsynet mener at forhold som kan tilsi forhøyet risiko ikke i tilstrekkelig grad fanges opp av systemet. For eksempel benyttes det en for snever definisjon av PEP'er og reelle rettighetshavere. Videre avdekket tilsynet mangelfull risikovurdering og dokumentasjon av vurderinger av kunder som er datterforetak av morselskap/konsern som er revisjonskunder.

Finanstilsynet mener at en oppsummering av risikoen knyttet til den enkelte kunde i verktøyene ville tydeliggjøre tilfeller hvor det skal iverksettes forsterkede tiltak. Dette vil også bidra til en klarere oversikt over kundemassens risikoprofil, noe som er av betydning for revisjonsselskapets virksomhetsinnrettede risikovurdering. Finanstilsynet registrerer at PwC i tilsvaret til foreløpig rapport har opplyst at PwC-nettverket vil ta i bruk en ny global løsning som skal benyttes for bedre å identifisere hvitvaskingsrisiko på kunde og oppdrag.

2.2.4 Kundetiltak

I tre av de seksten kontrollerte oppdragene forelå det ikke signert og datert kopi av identifikasjonspapirer for daglig leder eller signaturberettiget, slik hvitvaskingsloven § 12, jf.

hvitvaskingsforskriften § 6-2 krever. Stikkprøvekontroll avdekket at kundens eierskap- og kontrollstruktur ikke var dokumentert på en tilfredsstillende måte i fem av seksten kontrollerte oppdrag. Dokumentasjon som støtter opp under vurderinger og handlinger knyttet til identifisering av reelle rettighetshavere er i flere av de kontrollerte oppdragene mangelfulle.

Finanstilsynet understreker viktigheten av at lovpålagt dokumentasjon ikke bare finnes i ulike datasystemer og verktøyfiler i selskapet, den skal også være lett tilgjengelig. Finanstilsynet noterer seg PwCs kommentar om at det igangsatte "Kjenn din kunde"-prosjektet vil bedre dette.

2.3 Oppdragskontroll

2.3.1 Oppdragskontroll for ikke-børsnoterte foretak av allmenn interesse

Finanstilsynets prinsipielle utgangspunkt er at *alle* revisjonsoppdrag som gjelder foretak av allmenn interesse skal underlegges oppdragskontroll, herunder foretak av allmenn interesse som ikke er børsnotert. Dette er presisert i Finanstilsynets tematilsynsrapport om oppdragskontroll datert 5. juli 2018. Det vises til revisorloven § 5b-1, jf. ISQC 1 punkt 35 b og c, samt A41.

PwC gjennomfører oppdragskontroll på alle revisjonsoppdrag som gjelder børsnoterte foretak. Det fremkom imidlertid under tilsynet at PwC planla oppdragskontroll kun for en andel på ca. 63 % av de øvrige foretak av allmenn interesse.

PwC har i tilsvaret til de foreløpige merknadene tatt Finanstilsynets vurdering til etterretning og opplyst at oppdragskontrollører nå er utpekt med effekt for 2019-revisjonen, for samtlige foretak av allmenn interesse som ikke er børsnoterte.

2.3.2 Oppdragskontroll for andre oppdrag enn de som gjelder foretak av allmenn interesse

I PwC's retningslinjer legges det føringer for at oppdragskontroll skal gjennomføres også for andre risikofylte revisjonsoppdrag enn for foretak av allmenn interesse. Dette omfatter blant annet store og komplekse foretak og oppdrag som på annen måte anses å innebæreforhøyet risiko. Hvorvidt det skal utnevnes oppdragskontrollører er en skjønnsbasert vurdering som tilligger personer i angitte stillingsfunksjoner i revisjonsselskapets ledelse.

Finanstilsynet ga i de foreløpige merknadene etter tilsynet uttrykk for at PwC's retningslinjer ikke angir tilstrekkelig konkrete kriterier for utnevning av oppdragskontrollører til denne typen revisjonsoppdrag. Det vises til revisorloven § 5b-1, jf. ISQC 1 punkt 35 b og c, samt A41.

I svar på foreløpige tilsynsrapport, opplyser PwC at revisjonsselskapet vil utrede nærmere kriterier for utnevning av oppdragskontrollører for revisjonsklienter som ikke er av allmenn interesse. Disse tas inn i nye retningslinjer som planlegges satt i verk for revisjonsoppdrag for regnskapsåret 2020.

2.4 Utkontraktering av IKT-virksomhet

Finanstilsynet anerkjenner at PwC har økt sin oppmerksomhet på IKT-risiko siden det periodiske tilsynet gjennomført i 2016. Finanstilsynet har likevel avdekket mangler som vurderes som vesentlige med hensyn til revisjonsselskapets adgang til innsyn og kontroll med utkontraktert IKT-virksomhet.

2.4.1 Avtaler om utkontraktering

Etter finanstilsynsloven § 3 skal Finanstilsynet føre tilsyn med at virksomheten drives forsvarlig. Finanstilsynsloven § 4c regulerer utkontraktering av virksomhet. Revisjonsselskaper er unntatt fra plikten til å melde fra til Finanstilsynet om utkontraktering, men myndigheten for Finanstilsynet til å gripe inn overfor utkontraktert virksomhet i revisjonsselskaper gjelder. Dette kan skje dersom Finanstilsynet finner at utkontraktering skjer i et omfang eller på en måte som ikke kan anses som forsvarlig, vanskeliggjør tilsynet med den utkontrakterte virksomhet eller med foretakets samlede virksomhet, eller dersom utkontraktingen er i strid med lov.

Revisorloven § 5b-1, jf. ISQC 1 nr. 16 bokstav e) og ISQC 1 nr. 46, stiller krav som skal sikre en forsvarlig håndtering av IKT-risikoen. PwC er godkjent regnskapsførerselskap, og derfor i tillegg underlagt risikostyringsforskriften, jf. § 5 om utkontraktering. For at utkontraktingen skal være forsvarlig, må det blant annet foreligge en skriftlig avtale. Avtalen må ha klausuler som sikrer revisjonsselskapet innsyn og kontroll over tjenester som leveres av avtaleparten. Det skal også gå frem av avtalen at Finanstilsynet kan føre tilsyn med utkontraktert virksomhet.

PwC har utkontraktert deler av sin IKT-virksomhet til PwC IT, som er et selskap i PwC-nettverket lokalisert i UK. PwC IT har inngått avtale om skybaserte tjenester for tilgang til systemer og applikasjoner og lagring av informasjon. Revisjonsselskapet gjør bruk av disse tjenestene. Avtalen gir ikke i tilstrekkelig grad revisjonsselskapet mulighet til innsyn og kontroll av tjenestene som leveres. Avtalen setter også begrensninger for Finanstilsynets muligheter for å føre tilsyn.

Revisjonsselskapet har på samme måte som via PwC IT, inngått direkte avtale om leveranser fra eksterne leverandører, herunder tjenester basert på en skybasert plattform. Avtalen sikrer ikke PwC nødvendig rett til innsyn og kontroll med de utkontrakterte tjenestene. PwC er i prosess med å overføre revisjonsverktøyet Aura og herunder lagret revisjonsdokumentasjon, til nevnte plattform. Dette aktualiserer behovet for å endre avtalen slik at PwC i Norge sikrer seg de nødvendige rettighetene.

Finanstilsynets vurdering og konklusjon

Det er Finanstilsynets vurdering at de inngåtte utkontrakteringsavtalene ikke ivaretar revisjonsselskapets ansvar for risikostyring og internkontroll knyttet til utkontraktert IKT-virksomhet. Det vises til revisorloven § 5b-1, jf. ISQC 1 nr. 16 e) og nr. 46, og risikostyringsforskriften § 5.

For å sikre at revisjonsselskapet foretar de nødvendige vurderingene og iverksetter risikoreduserende tiltak, både i form av reviderte avtaler og på annen måte, gav Finanstilsynet i foreløpig tilsynsrapport uttrykk for at fastsettelse av retningslinjer og rutiner som bestemmer hvordan utkontrakting skal behandles i revisjonsselskapet er nødvendig. Disse bør angi hvordan revisjonsselskapet skal forholde seg før avtale om utkontrakting inngås, hvordan det skal sikres at det blir inngått avtaler som gir revisjonsselskapet og Finanstilsynet de nødvendige rettigheter og hvordan den utkontraktert virksomheten skal følges opp. Det må også fastsettes hvordan etterlevelsen av rutinene skal følges opp.

PwC uttrykker i svarbrev til Finanstilsynet at merknadene knyttet til innsyn og kontroll med utkontraktert virksomhet er notert, og at de vil tas hensyn til i selskapets videre arbeid med å styrke internkontrollen på området. PwC vil videreutvikle eksisterende rammeverk, herunder rutiner for

utkontraktering og avtaleinngåelse. Finanstilsynet ber om å bli skriftlig orientert om status i dette arbeidet innen utgangen av september 2020.

2.4.2 Systemeierskap og rollebeskrivelser

Organisering av systemeierskap er grunnleggende for intern kontroll med foretakets IKT-virksomhet. Systemeier for et vesentlig IKT-system vil typisk være en leder fra et forretningsområde med ansvar for det fagområdet som benytter systemet. Det er viktig for internkontrollformål at roller, ansvar og oppgaver knyttet til systemeierskapet defineres og beskrives.

Finanstilsynets vurdering og konklusjon

PwC hadde på tilsynstidspunktet utarbeidet en oversikt over hvem i selskapet som er systemeiere, men det manglet beskrivelser av de ulike rollene, med klargjøring av ansvar og oppgaver. Mangelfull definisjon og beskrivelser roller, ansvar og oppgaver, underbygger Finanstilsynets inntrykk av at utkontraktert IKT-virksomhet ikke underlegges tilstrekkelig styring og kontroll. Det vises til risikostyringsforskriften § 5, jf. Finanstilsynets rundskriv 3/2009, samt revisorloven § 5b-1, jf. ISQC 1 nr. 16 e) og nr. 46.

PwC uttrykker i svarbrev til Finanstilsynet at også systemeierskap og tilhørende rollebeskrivelser vil inngå i revisjonsselskapets videre utvikling av rammeverk og rutiner for styrking av internkontrollen med utkontraktert virksomhet.

Finanstilsynet ber om å bli skriftlig orientert om status i dette arbeidet innen utgangen av september 2020.

2.4.3 Sikkerhetstesting

Større omfang av digitalisering, utkontraktering av IKT-tjenester og bruk av skytjenester medfører økt sårbarhet for revisjonsselskapene. Revisjonsselskapene håndterer og oppbevarer i stort omfang informasjon som er taushetsbelagt, konfidensiell og sensitiv. Samtidig er risikoen for dataangrep mot norske foretak generelt høy. Risikobildet tilsier at revisjonsselskapene må ha oppmerksomhet rettet mot risiko for digital kriminalitet og spionasje, herunder angrep mot egne informasjonssystemer.

PwC's portefølje av systemer driftes i hovedsak fra PwC IT i UK, men dels også lokalt. PwC IT har utviklet prosedyrene som ligger til grunn for testing av revisjonsselskapets systemsikkerhet, og PwC IT leverer tjenester for sikkerhetstesting til PwC i Norge. Finanstilsynet fant at revisjonsselskapet ikke har nedfelt egne skriftlige retningslinjer og rutiner for gjennomføring av sikkerhetstester mot IKT-systemene som den norske virksomheten benytter.

Finanstilsynets vurdering og konklusjon

Metodisk sikkerhetstesting er effektivt for å avdekke angrepsrisiko og kartlegge digital forsvarsevne. Dersom sikkerhetstesting ikke organiseres og gjennomføres på hensiktsmessig måte, kan den påføre foretaket økt risiko.

For at PwC i Norge skal kunne anses å ivareta sitt ansvar for IKT-sikkerhet, må det foreligge lokalt forankrede retningslinjer og rutiner for sikkerhetstesting av systemene som revisjonsselskapet

benytter. Alternativt kan en lokalt utarbeidet og dokumentert operasjonalisering av globale retningslinjer legges til grunn. I retningslinjene bør det fremgå krav til hyppighet av sikkerhetstesting og risikovurderinger som skal utføres i forbindelse med testing. Det bør videre fremgå hvordan risiko som oppstår under testing skal håndteres. Retningslinjene må angi hvilke krav som skal stilles ved utkontraktering, både til leverandør og tester. Det må også angis hvilke forhold som må reguleres i avtalen for å sikre at revisjonsselskapet har tilstrekkelig innsyn og kontroll med oppgavene som utkontrakteres.

PwC uttrykker i sitt svarbrev til Finanstilsynet at sikkerhetstesting av IT-aktiviteter som omfatter PwC i Norge, foretas av PwC-nettverkets egen sikkerhetsorganisasjon. PwC skriver at revisjonsselskapet vil sørge for å utvide sine rutiner til også å omfatte lokalt forankrede og dokumenterte vurderinger og rutiner for sikkerhetstesting. Finanstilsynet tar til etterretning at PwC vil oversende slike oppdaterte retningslinjer til Finanstilsynet innen utgangen av 2020.

3. REVISJONSUTFØRELSE

3.1 Revisjon av to foretak av allmenn interesse

Finanstilsynet kontrollerte revisjonsutførelsen i to oppdrag, hvorav det ene gjaldt revisjonen av et børsnotert konsern og det andre en ikke-børsnotert bank. Banken var datterselskap i konsern. Finanstilsynets kontroll dekket sentrale områder i risikovurdering og planlegging, gjennomføring og dokumentasjon av revisjonshandlinger for vesentlige regnskapsposter, samt revisors konklusjon og rapportering. Ett av de kontrollerte oppdragene hadde vært omfattet av revisjonsselskapets egen årlige kvalitetskontroll, og Finanstilsynets gjennomgang dekket etterkontroll av denne.

Finanstilsynet har ikke merknader til revisjonsutførelsen på de to kontrollerte oppdragene eller kvalitetskontrollen som PwC selv hadde utført.

3.2 Revisjonshandlinger rettet mot finansiell informasjon i prospekt

En revisjonsklient ble børsnotert 2019. Som del av prosessen for børsnotering utarbeidet foretaket prospekt som ble kontrollert av Finanstilsynets i samsvar med verdipapirhandelloven. I prospektet inngikk årsregnskap for 2018 og delårsregnskap for første kvartal 2019, begge deler avlagt etter IFRS' rammeverk for finansiell informasjon. PwC hadde revidert årsregnskapet og utført forenklet revisorkontroll av delårsregnskapet.

Foretaket hadde tidligere avlagt årsregnskap for 2018 i henhold til GRS. Også det regnskapet var revidert av PwC. GRS-regnskapet var ikke underlagt Finanstilsynets kontroll. PwC bygget på revisjonen av GRS-regnskapet ved sin revisjon av årsregnskapet avlagt etter IFRS. Årsregnskapet som inngikk som del av informasjonen i prospektet, var det første årsregnskapet foretaket avla etter IFRS.

Finanstilsynet avdekket ved sin kontroll av prospektet flere feil, mangler og unøyaktigheter i årsregnskapet og delårsregnskapet. På bakgrunn av Finanstilsynets tilbakemeldinger, fant foretaket grunnlag for å avlegge nytt årsregnskap for 2018 og i to omganger avlegge nye delårsregnskap for første kvartal 2019. Det presiseres at avleggelsen av regnskapene er foretakets ansvar.

På grunn av type og omfang av avdekkede feil, mangler og unøyaktigheter, stilte Finanstilsynet spørsmål til PwC ved kvaliteten av de utførte revisjonshandlingene. I forbindelse med tilsynet ble PwC anmodet om selv å ta stilling til om revisjonen og den forenklete revisorkontrollen var utført i samsvar med god revisjonsskikk, og om revisjonsselskapets retningslinjer og rutiner for kvalitetssikring av revisjonsarbeidet var etterlevd. PwC har gjennomført slik gjennomgang, og har overfor Finanstilsynet gjort rede for sine vurderinger i eget notat datert 13. november 2019 og i møte med Finanstilsynet 14. november 2019, jfr. gjennomgangen under.

3.2.1 Revisjon av årsregnskapet 2018

Det er PwC's konklusjon at revisjonen av årsregnskapet for 2018 er gjennomført i samsvar med god revisjonsskikk og at interne retningslinjer og rutiner for kvalitetssikring er etterlevd. PwC anser videre at ingen av de feil og mangler Finanstilsynet tok opp medførte vesentlige feil, hverken enkeltvis eller samlet. PwC erkjenner at enkelte av forholdene dog ikke var vurdert opp mot informasjonskrav eller for konsistens i årsregnskapet. PwC uttrykker at en slik kobling kunne bidratt til å heve kvaliteten på årsregnskapet. PwC fastholder imidlertid at forholdene ikke var vesentlige, hverken enkeltvis eller samlet.

Finanstilsynets vurdering og konklusjon

Ett av de forhold Finanstilsynet tok opp etter prospektkontrollen vedrørte feil i beregnet gevinst ved nedsalg av eierandeler i tilknyttet foretak. Etter Finanstilsynets beregning utgjorde denne feilen alene ca. 3 millioner kroner. Det tilsvarer nesten 3/4 av PwC's beregnede totalvesentlighet. Feilen skyldes at foretaket ikke hadde lagt IFRS' regler til grunn for beregning av gjenværende verdi av investering, men videreført verdiene som fremgikk av det tidligere avlagte GRS-regnskapet.

Det er Finanstilsynets syn at god revisjonsskikk krever revisjonshandlinger som ville avdekket feilinformasjonen. Nedsalget av eierandeler var en vesentlig transaksjon for foretaket i 2018, og gevinsten var en vesentlig post i årsregnskapet. Bokført gevinst var mer enn seks ganger større enn vesentlighetsgrensen. Posten skulle etter god revisjonsskikk vært underlagt revisors tilpassede substanshandlinger. Etter Finanstilsynets syn, hadde revisor ikke innrettet revisjonen på en måte egnet til å gi tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis for gevinsten presentert i første versjon av årsregnskapet avlagt etter IFRS. At foretaket benytter ekstern leverandør til å bistå i arbeidet med konvertering fra GRS til IFRS, er ikke av betydning for revisors ansvar for å ta stilling til om regnskapet er avlagt i samsvar med gjeldene rammeverk for finansiell rapportering. At feilen i årsregnskapet er lavere enn den fastsatte totalvesentligheten, er ikke av betydning for vurderingen av om revisor hadde innrettet revisjonen på hensiktsmessig måte. Det vises til revisorloven §§ 5-1 første ledd og 5-2 annet ledd, jf. ISA 330 punkt 18.

3.2.2 Forenklet revisorkontroll av delårsregnskap for første kvartal 2019

PwC la til grunn ISRE 2410 for forenklet revisorkontroll med delårsregnskapet for første kvartal 2019. Attestasjon etter denne standarden medfører et lavere sikkerhetsnivå (moderat sikkerhet), enn en ordinær revisjon (betryggende sikkerhet).

Finanstilsynet tar til etterretning PwC's erkjennelse av manglende etterlevelse av interne retningslinjer for forenklet revisorkontroll. PwC konkluderer med at en gjennomføring i henhold til interne retningslinjer kunne ha avdekket noen av de forholdene som Finanstilsynet tok opp etter prospektkontrollen, herunder forhold som medførte vesentlig feilinformasjon i delårsregnskapets

versjon 1 og 2. PwC avdekket ved sin egen gjennomgang av utført forenklet revisorkontroll mangelfulle forespørsler og analytiske kontrollhandlinger og manglende utførelse av vesentlige tiltak for kvalitetssikring.

Finanstilsynet legger til grunn at PwC's retningslinjer er utformet for å ivareta standardens krav og at mangelfulle forespørsler og analytiske kontrollhandlinger etter PwC's oppfatning, medfører brudd på god revisjonsskikk. Det vises til revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISRE 2410, særlig punkt 19 mv.

PwC har overfor Finanstilsynet gitt uttrykk for at revisjonsselskapet vil gjennomføre en årsaksanalyse vedrørende de avdekkede manglene, samt vurdere og gjennomføre egnede tiltak lokalt hos revisjonsteamet og sentralt i revisjonsselskapet med henblikk på revisjonsselskapets rutiner for revisjonshandlinger rettet mot finansiell informasjon i prospekt. Finanstilsynet tar revisjonsselskapets redegjørelse til etterretning, og gjør oppmerksom på at Finanstilsynet ved senere tidspunkt vil kunne etterspørre statusrapport for aktuelle tiltak.

4. OPPSUMMERING

Tilsynet med PwC omfattet gjennomgang av utvalgte retningslinjer og rutiner i revisjonsvirksomheten, gjennomgang av revisjonsdokumentasjonen for to foretak av allmenn interesse, samt gjennomgang PwC's egne vurderinger av revisjonshandlinger rettet mot finansiell informasjon i prospekt.

Forholdene som Finanstilsynet avdekket og som er grunnlag for kritikk fra Finanstilsynet i dette brevet, oppsummeres som følger:

- Omfanget av leverte tilleggstenester til en revisjonsklient gikk utover godkjenning i dokumenterte uavhengighetsvurderinger. Det forelå svikt i internkontrollen som var ment å sikre etterlevelse av revisorlovens uavhengighetsbestemmelser. PwC har iverksatt tiltak.
- Rotasjon av oppdragsansvarlig konsernrevisor på ett av de kontrollerte revisjonsoppdrag ble ikke gjennomført i samsvar med revisorlovens krav. Rotasjon må gjennomføres på første egnede tidspunkt.
- Finanstilsynet legger til grunn at alle revisjonsoppdrag som gjelder foretak av allmenn interesse skal underlegges oppdragskontroll, og revisjonsselskapets retningslinjer må oppdateres tilsvarende. Retningslinjer for oppdragskontroll bør konkretiseres med hensyn til hvilke øvrige oppdrag som skal underlegges oppdragskontroll.
- Svakheter i avtaleverk for utkontraktert IKT-virksomhet medfører at PwC ikke har sørget for nødvendig adgang til innsyn og kontroll med utkontraktert virksomhet i samsvar med krav fastsatt i risikostyringsforskriften. Revisjonsselskapets retningslinjer og rutiner for systemeierskap og rollebeskrivelser samt sikkerhetstesting av IKT-systemer må klargjøres.
- Revisjonshandlingene PwC utførte for bekreftelse av finansiell informasjon i et prospekt, holdt ikke den kvalitet som aktuelle revisjonsstandarder krever. PwC må gjennomføre egnede tiltak for å sikre at kvaliteten som ligger til grunn for attestasjon av prospektinformasjon ivaretar revisjonsstandardene.

PwC's risikovurderinger av egen virksomhet og av kunde, samt rutiner og utførte kundetiltak på anti-hvitvaskingsområdet oppfyller ikke lovens krav.

Finanstilsynet legger til grunn at revisjonsselskapet har iverksatt eller iverksetter tiltak for å utbedre svakhetene som er omtalt, herunder tiltak PwC har opplyst om i revisjonsselskapets svar til de foreløpige merknadene.

Finanstilsynet ber om skriftlig tilbakemelding fra revisjonsselskapet innen 30. september 2020 som oppsummerer status på områder omfattet av Finanstilsynets kritikk, herunder iverksatte tiltak.

Tilsynet har avdekket at revisjonsselskapet ikke har oppfylt virksomhetens plikter etter hvitvaskingsloven på en måte som kan danne grunnlag for vedtak om overtredelsesgebyr, jf. hvitvaskingsloven § 49. Finanstilsynet vil på et senere tidspunkt vurdere om slikt vedtak skal fattes. Revisjonsselskapet vil i så fall motta varsel om dette.

For Finanstilsynet

Anne Merethe Bellamy
direktør for markedstilsyn

Anders Hole
seksjonssjef

Dokumentet er godkjent elektronisk og har derfor ikke håndskrevne signaturer.